

Винница Г. УЧАСТИЕ ВЕРМАХТА В УНИЧТОЖЕНИИ ЕВРЕЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ВОСТОЧНЫХ ОБЛАСТЕЙ БЕЛОРУССИИ

В статье, на основе архивных документов, рассматривается преступная деятельность вермахта по уничтожению еврейского населения восточных областей Белоруссии во время оккупации (1941–1944 гг.). Анализируются действия различных структурных подразделений германской армии: командования, войсковых частей, комендатур, команд полевой полиции и жандармерии.

Ключевые слова: Восточная Белоруссия, еврейское население, вермахт, массовое уничтожение.

Vinnitsya G. PARTICIPATING OF ВЕРМАХТА IS IN ELIMINATION OF JEWISH POPULATION OF EAST AREAS OF BELORUSSIA

This article based on archival documents describes Wehrmacht's criminal activities aimed at the extinction of the Jewish population of the eastern regions of Belarus during the occupation period (1941-1944). It gives the analysis of the actions of various structural units of the German army: the command, military units, commandants, Field Police Commands and the Gendarmerie.

Key words: Eastern Belarus, Jewish population, Wehrmacht, mass extinction.

УДК [94 (477): 342]

С.В. Таранець

**КУРЕНІВСЬКЕ ТРИМОНАСТИР'Я ЯК ОДИН З ПРОВІДНИХ ЦЕНТРІВ
СТАРООБРЯДЦІВ У РОСІЇ**

У статті розглянуто історію одного з провідних всеросійських центрів старообрядства – Куренівського тримонастир'я. Визначено хронологічні рамки його існування, описано основні віхи історії та роль у старообрядському світі.

Ключові слова: старообрядство, єпархія, монастир.

Історія Куренівського тримонастир'я як одного з провідних всеросійських центрів старообрядства є маловивченою. Уперше ми звернулися до цієї проблеми в середині 90-х років ХХ ст. У 1999 р. дослідження завершилося публікацією відповідної монографії [1], однак накопичення архівного й публіцистичного матеріалу тривало, що дозволило розширити як предмет дослідження, так і його хронологічні межі. Основні публікації з історії куренівських монастирів були зосереджені в Подільських єпархіальних відомостях у 80-х роках ХІХ ст. Архівні документи з проблеми зберігаються в Державному архіві Хмельницької області, Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі, Державному архіві вищих органів влади і управління України, Центральному державному історичному архіві України в м. Києві тощо. Крім того, існують опубліковані джерела, зокрема звіти обер-прокурора Святійшого синоду, публікації початку ХХ ст. в старообрядських журналах «Церковь» и «Слово Церкви».

Джерела свідчать, що в 1675 р. за дві версти від села Куренівка на півдні Поділля (Ольгопільський повіт Подільської губернії, нині – Чечельницький район Вінницької області) було засновано чоловічий монастир святителя Миколи Чудотворця [2]. Він розміщувався на землі, яка належала польським магнатам князям Любомирським. Наприкінці ХVІІІст. Чечельницьке помістя, на території якого знаходилася Куренівка, було передано у власність фельдмаршалу І. В. Гудовичу (1741–1820). Він почав вимагати від старообрядців такого самого призову в солдати та повинностей, як і від кріпаків, що призвело до масової втечі старовірів. На початку ХІХ ст. в монастирі залишалася незначна кількість ченців, однак обитель вистояла. Уже перед смертю в 1820 р. І. В. Гудович дозволив монастиреві безкоштовно користуватися землею та лісом [3]. Однак його син Андрій вимагав від насельників монастиря за користування 40 десятинами землі, а також за отримання 200 хур дров і 20 хур будівельного лісу 45 рублів сріблом щорічної плати. Коли помістя перейшло у власність князя М. О. Орлова (1827–1885), монастир почав платити поміщикові 175 рублів сріблом [4]. На початку ХХ ст. щороку в оренді монастиря перебувало близько 60 десятин орної землі та кілька десятин лісу.

За описом ченця Симеона (Кравцова), котрий перейшов в офіційне православ'я, у 1842 р. в монастирі функціонували настоятельський дім, келарня, 8 нових і 25 старих братських келій. У центрі монастиря без купола стояв Нікольський храм, споруджений 1837 р. Він був покритий залізом та багато прикрашений іконами давніх майстрів у срібних і позолочених кіотах. За відгуками губернського чиновника Петрашевського, який побував у монастирі, ікони цього храму могли стати гідною окрасою для архієрейського храму в губернському місті Кам'янці-Подільському.

Крім Нікольської (так званої холодної) церкви, у монастирі було споруджено теплий Покровський храм, у якому богослужіння здійснювалися в зимовий час [5]. У 80-х роках XIX ст. в монастирі побудували 11 флігелів; серед них – головний монастирський храм, а також олійня, пекарня, два ставки, у яких водилася достатня кількість риби для приготування їжі ченцям і гостям. За стінами обителі розміщувалися господарські споруди: стодола, млин, цегельний завод і майстерня для виготовлення возів та саней. Монастир утримував 20 коней, яких використовували як для господарських робіт, так і для сполучення з іншими старообрядськими поселеннями.

Ченці монастиря притримувалися строгого візантійського статуту, тому аскетизм куренівських насельників був доведений до максимуму можливостей людського організму. Кожен день обителів монастиря починався ранковою молитвою, а закінчувався вечірньою. Старанність, благоговіння і релігійність тих, хто молився, були прикладом виняткового служіння Богу. Незважаючи на особисті стосунки між духовенством і ченцями, останні з надзвичайною ретельністю виконували всі духовні покарання-спитимії. Залежно від важкості гріха, віруючі поклали вражаючу кількість земних поклонів (600–1000 і більше), адже вірили, що в молитві вони зближаються з Богом, спасають душу, позбавляють її гibelі та готують вічне блаженство. Про душу піклувалися переважно люди літнього віку, які через старість не могли займатися господарськими питаннями. Ті, хто мав силу працювати, вели досить складне монастирське господарство.

За зауваженнями представників панівного віросповідання, чоловічий монастир відрізнявся акуратністю і порядком. Мешканці монастиря були надзвичайно невибагливими в їжі та одязі, вони не турбувалися про внутрішнє вбрання своїх келій, не милися в лазні, не визнавали медичної допомоги, уважаючи це проявами нечистої сили. Ченці не практикували народних засобів лікування [6]. Водночас перед входом у кожну келію висів умивальник. Перед тим як увійти в келію, чернець або послушник обов'язково мав вимити руки. Одним з улюблених ласувань ченців і послушників була риба, утім, не завжди свіжа, але «солоненька, значить їсти можна, не шкідлива». Основне місце в повсякденні монастирського життя займали піст, молитва і праця у формі послуху.

У 30-х роках XIX ст. ігуменом монастиря був майор у відставці Війська Донського Феофілакт. Крім того, у монастирі подвизався підполковник Війська Донського Трохим (Аврамов) та унтер-офіцер у відставці лейб-гвардії козачого полку Назар (Богданов) [7]. На початку 40-х років XIX ст. ігуменом монастиря став Геннадій. Одночасно в обителі священнодіяв прибулий з Калузької губернії ієрей Іустин. У 1841 р. тут служив ієрей Стефан, який після доносу ченця Симеона (Кравцова) пішов з обителі. 3 грудня 1841 по липень 1842 року настоятелем монастиря був уродженець Москви ігумен Гурій. Того ж (1842) року настоятелем монастиря вибрали уродженця Нижньгородської губернії ченця Павла. У 1845 р. цю посаду обіймав дунайський некрасовець чернець Іринарх. У 1851 р. настоятелем був відомий у старообрядському світі чернець Іраклій. Через неможливість приписатися до монастиря у 50-х роках XIX ст., обителлю управляли ченці, які проживали в монастирі за паспортами.

Куренівський монастир був серед тих старообрядських центрів, які займалися пошуками єпископів, згодних очолити старообрядську Церкву. Відомо, що в 1823–1828 роках ігумен Куренівського монастиря Іраклій і чернець Ігнатій мандрували в складі групи старообрядців Близьким Сходом, аби знайти православного єпископа.

Куренівський монастир висунув щонайменше десятку частину єпископів Білокриницької старообрядської ієрархії. З ченців Куренівського монастиря в єпископи були поставлені Софроній Сибірський, Варлаам Балтський, Анатолій Балтський, Антоній II Московський, Кирило I Балтський, Мефодій Балтський, Іов Московський, Кирило II Балтський, Симеон Бессарабський, Філагрій Балтський, Петро Ржевський, Сава Балтський та ін.

У середині XIX ст. Нікольський монастир став відомим на всю Росію. Його знали як за Дунаєм, так і за Волгою. У цей час у монастирі мешкали вихідці з Москви, Вінниці, Єлисаветграда, Ізмаїла, Акермана, Балти, Облaсті Війська Донського, Бессарабської, Володимирської, Московської, Херсонської губерній, Ольгопільського, Брацлавського, Могилівського, Вінницького повітів Подільської губернії.

У Миколаївську епоху Нікольський та Успенський монастирі в Куренівці, як і більшість інших старообрядських обителей, закривалася. Автором відповідного клопотання став архієпископ Арсеній Подільський, який звернувся до подільського губернатора з проханням закрити Куренівський монастир і жіночий скит при ньому. У 1842 р. імператор Микола I видає указ, яким залишає Куренівський монастир у тому стані, у якому він існував до цього часу, але ставить його під нагляд поліції, аби в наступних роках кількість тих, хто проживає як у ньому, так і в жіночому скиті осіб, не збільшувалася, щоб потім, після природного скорочення населення, перетворити його в єдиновірський [8]. Влада вживала заходів, аби закрити церкви й каплиці в Нікольському монастирі, однак київській генерал-губернатор, посилаючись на указ Миколи I, розпорядився вести лише нагляд за цими храмами.

Указ Олександра II 1867 р. фактично дублював указ Миколи I. Нікольський монастир не вдавалося приєднати до панівної Церкви, оскільки під іменами померлих ченців до монастирської братії записувалися нові особи. Під час перевірки в 1851 р. Нікольського монастиря чиновником з особливих доручень Петрашевським з'ясувалося, що одного з померлих ченців Антонія (Німого) замінили значно молодшим чоловіком (також німим). Старообрядцям вдалося відтермінувати виконання указу, а після смерті Миколи I та Олександра II зовсім забути їхнє розпорядження.

Відвертими противниками єдиновірства в Куренівському монастирі були ченці Іосиф (Ігнатов), Паїсій (Єгоров) і Макарій (Какорін). Аби не допустити приєднання монастиря до панівної Церкви, вони часто змінювали настоятеля монастиря. Наприклад, з початку січня до 20 квітня 1846 р. в монастирі було змінено п'ять настоятелів. З огляду на це подільський архієпископ Арсеній (Москвін, 1841–1848) просив київського військового губернатора Д. Г. Бібікова (1837–1852) видати розпорядження, аби настоятелі Нікольського монастиря змінювалися тільки за дозволом влади.

У 1860 р. Нікольський монастир стає офіційною резиденцією єпископа Балтського, влада якого поширювалася на Подільську, Київську, Волинську, Бессарабську, Херсонську губернії і частину Полтавської. Першим єпископом, поставленим на Балтську кафедру, був Варлаам (Римарев, † 1868), який у 1862 р. підписав у Москві знамените Окружне послання, що започаткувало цілу епоху не лише в історії куренівських монастирів, але й усього старообрядства Білокриницької ієрархії. Як згодом з'ясувалося, Варлаам був затятим прибічником Окружного послання. Після прибуття з Москви він зібрав у Нікольському монастирі собор, де наполегливо пропонував його населенням. Ченці, які вислухали текст послання, почали запідозрювати Варлаама у зближенні з панівною Церквою. Незважаючи на застосування сили, Варлааму не вдалося схилити старців до прийняття названого послання. Вони жорстко відреагували на нього. Скориставшись послугами озброєного з приводу Січневого повстання в Польщі селянського загону в Куренівці, ченцям вдалося вигнати єпископа Варлаама з Куренівського монастиря. Протиокружницьку позицію Нікольського монастиря підтримала переважна більшість старообрядців краю. Мало того, із ченців цього монастиря єпископом було покладено Антонія II (Климова, † 1876), котрий започаткував неокружницьку гілку Білокриницької ієрархії. У Куренівському монастирі на актиніях поминали одного єпископа Антонія II, оскільки лише його «визнавали за істинного пастиря», тоді як за митрополита Кирила Білокриницького не молилися й називали його відступником від Церкви Христової [9].

Завдяки збереженню життєдіяльності монастиря в 40–60-х роках XIX ст., рішучому неприйняттю Окружного послання, Куренівка перетворюється на один з провідних всеросійських центрів старовірства. Із всепідданішого звіту обер-прокурора Святійшого синоду К. П. Победоносцева (1827–1907) за 1896 та 1897 роки видно, що куренівські чоловічий і жіночий монастирі були «оплотами розколу» на півдні Російської імперії. На думку автора цих слів, монастир постачає «всю Росію розкольницькими архієреями протиокружницького толку, монастир цей розсилає по всьому півдню своїх ченців і черниць, як агентів для підтримки й розповсюдження розколу» [10].

Щорічно на храмове свято, яке відзначалося 9 травня, у день святителя Миколи Чудотворця, з різних куточків країни сюди з'їжджалося багато старообрядців. Про розмах свята може свідчити донесення міністра внутрішніх справ П. Н. Дурново (1845–1915), котрий повідомляв у Святійший синод, що 9 травня 1900 р. в Куренівському монастирі Подільської губернії богослужіння відправляли два старообрядські архієреї, 16 священників, 2 дякони та були присутніми близько 2,5 тис. богомольців.

Подільський єпископ Христофор (Смирнов, 1900–1903) підтвердив, що подібні богослужіння в Куренівському монастирі відбуваються з приводу престольного празника щорічно, але з тією лише різницею, що в 1900 р. в цей монастир богомольців з'явилося відносно мало (близько 1,5 тис. осіб), службу здійснювало не три, а два старообрядські єпископи й не було відомих купців-старообрядців. Богослужіння очолювали єпископи Кирило Балтський і Петро Бессарабський. На службі були присутні гості з Австрії, міст Гайсина, Балти, села Шура-Копіївська, слободи Пилипонівка-Бершадська Подільської губернії, міст Бендери, Кишинева, села Кунича Бессарабської губернії, близько 20 чиновників і представників місцевої інтелігенції, близько 200 православних селян з навколишніх поселень, які приходили на ярмарок, що проводився під час святкування престольного празника [11]. Свято тривало цілий тиждень. Під час традиційних російських гулянь у монастирі укладалися комерційні угоди [12].

Згідно з монастирським Синодиком, який зберігся, на куренівські монастирі жертвувало близько 1,7 тис. купців і членів купецьких родин. Серед названих благодійників числиться 103 купецькі родини, причому лєвова частка припадає на московське купецтво – загалом 51 родина, потім значились: Балта – 10 родин, Санкт-Петербург – 6 родин, Кременчук і Крюків Полтавської губернії, Кишинів, Бендери Бессарабської губернії і с. Плоське Тираспольського повіту Херсонської губернії – по 3 родини, Одеса і Бердичів Київської губернії – по 2 родини, Київ, Єлисаветград, Херсон, Калуга, Астрахань, Новочеркаськ, Брацлав Подільської губернії, Ржев Тверської губернії, Хвалинськ Саратовської губернії, Богородськ Московської губернії, слобода Пилипонівка-Бершадська і с. Петраші Подільської губернії – по родині [13].

Поміж благодійників куренівських монастирів були засновник найбагатшої купецької родини Російської імперії Сава Васильович Морозов (1770–1860), відомий російський промисловець і благодійник Арсеній Іванович Морозов, відомий московський старообрядський діяч Василь Григорович Рахманов (1782–1858), московський 1-ї гільдії купець Митрофан Артемович Муравйов (1804–?), московський 1-ї гільдії купець Василь Юхремович Соколов (1773–?), потомственный почесний громадянин Москви Микола Осипович Осипов (1783–?), київський 1-ї гільдії купець Родіон Петрович Дехтярьов (1805–1864), київський 2-ї гільдії купець Фадей Денисович Попов (1776–?), петербурзький 1-ї гільдії купець Сергій Григорович Громов (1770–1840), одеський 1-ї гільдії купець Антон Кузьмич Дубінін та багато інших.

У Синодику записано 573 особи чернечого чину, з яких лише в чоловічому монастирі спочивало 449 осіб, у т. ч. 108 схимників, 287 ченців, 34 настоятелі (з них 14 схимників), 16 священників і 4 дякони. За списком старожиночного монастиря в Синодику числиться 142 черниці, у т. ч. 51 схимниця [14]. Останні записи в Синодик, очевидно, було внесено в 1928 р., тобто після смерті ігумені новожиночного монастиря, схимниці Фаїни (Долгополової, 1861–1928). Загалом було вписано 92 особи, у т. ч. 3 настоятелі, священник, 24 схимники, 46 ченців, 15 схимниць і 7 черниць.

Згідно з кліровими відомостями 1868 р., у чоловічому монастирі мешкало 65 осіб, водночас неофіційні дізнання повідомляли про 100 насельників. На початку ХХ ст. в цьому ж монастирі проживало 128 ченців і послушників [15].

Наприкінці ХVІІІ ст. безпосередньо в Куренівці був заснований Успенський жіночий скит, який у 30-х роках ХІХ ст. насельниці перенесли на край лісу західної частини села. У 1833 р. у скиті побудували 15 келій і каплицю [16]. У 1881 р. кількість споруд у жіночому скиті збільшилася до 50 келій, у кожній розміщалося по декілька кімнат і кухня. У скиті функціонували зимова та літня каплиці (при використанні червоної шерстяної завіси з прорізами для царських, північних і південних воріт вони швидко перетворювалися в церкви). Молитовні були прикрашені іконами, проте дещо бідніше, ніж у чоловічому монастирі. Розміщена на території скиту келарня не використовувалася за призначенням. На відміну від насельників чоловічого монастиря, скитниці не мали загального столу. Скит був обнесений дерев'яною огорожею, з північної частини якої розміщувалися городи (біля річки). Кожна

населення мала власний капітал, займалася рукоділлям, за що й отримувала кошти для харчування. У питаннях віри скит повністю підпорядковувався чоловічому монастирю.

На початку ХХ ст. Успенський скит був реорганізований у монастир. На місці старих келій-хат було споруджено 7 дванадцятикелійних флігелів, призначених одночасно для проживання 100 черниць і послушниць. При жіночому монастирі функціонувала школа, де навчали грамоти дівчаток з родин старообрядців.

За офіційними даними, у 1833 р. у скиті проживало близько 30 насельниць, за 9-м переписом 1850 р. їх нараховувалося 25, проте неофіційні дані вказували, що в скиті проживало понад сто, а то й близько двохсот черниць і послушниць [16].

Підтвердженням того, що Куренівка залишалася одним з провідних центрів старообрядства, було будівництво в селі третього Ніколо-Успенського новожіночого монастиря. У 1908 р. почалося возведення перших монастирських будівель. Крім келій і флігеля для ігумені, були споруджені школа та господарські приміщення. 9 травня 1916 р. в день святителя Миколи Чудотворця при великому зібранні людей і супроводі понад 20 священнослужителів відбулося освячення нового храму [17].

14 березня 1910 р. ієромонахом Гаврилом, який прибув з Петербурга, було здійснено хресний хід на місце закладки нового жіночого монастиря в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці і святителя Миколи Чудотворця. У богослужінні взяли участь миряни с. Куренівка, черниці новожіночого монастиря, а також спеціально прибулий з м. Балти ієрей Іларіон [18].

У 1913 р. Куренівський новожіночий монастир відвідав відомий московський благодійник Арсеній Іванович Морозов (1850–1932). На його кошти було придбано 13 десятин землі, у т. ч. 3 десятини лісу. Від імені ігумені Фаїни і сестер, а також усіх південних старообрядців єпископ Кирило II († 1924) подарував А. І. Морозову ікону Христового святителя Арсенія та зачитав подяку [19].

Новожіночий монастир розмістився зі східного боку Куренівки. Праворуч, біля воріт, знаходився флігель з трапезною та іншими господарськими спорудами, ліворуч – криниця, за якою розміщувалися келії ігумені Фаїни та інших черниць. Позаду келії ігумені розташовувалися господарські споруди: погребі, конюшня, хлів для худоби тощо. На кошти харківського підприємця С. Д. Шишлова просто на гірці було споруджено корпус для черниць [20]. Серед перерахованих будівель у центрі площі спорудили Ніколо-Успенський храм, усередині якого розміщувався багатий іконостас з іконами московського письма, які були пожертвовані монастирю А. І. Морозовим. Обитель була обнесена дерев'яною огорожею.

8–10 травня 1916 р. в новожіночому монастирі відбулося освячення Ніколо-Успенського храму. Торжество очолив прибулий з Москви архієпископ Мелетій (Картушин). Йому допомагали єпископ Кирило Балтський, 17 священників і 2 диякони. На святі були присутні відомі старообрядські благодійники: С. Д. Шишлов з Харкова, Д. І. Кубишкін з Богуслава, Ф. Є. Белов з Гайсина, Г. Л. Муравкін з Балти, П. І. Кравцов з Плоського Херсонської губернії та деякі ін.

Виступаючи з привітанням, настоятель Рогозького Покровського кафедрального собору в Москві священник Федір Гусяков зауважив, що дев'ять років тому, коли його не допустили на храмове свято в чоловічий монастир, кидали в нього камінням і погрожували побити колами, він і не думав, що в Куренівці буде споруджено новий монастир. «Ми думали, – підкреслював священник, – що місце для нас втрачене назавжди, що ми втратили можливість славити Господа власне в цьому місці, але знайшлися люди твердої віри і міцної енергії, які на пустці воздвигли упорядковану обитель». «Визнаю, – продовжував Ф. Гусяков, – втратити це місце для нас було б важко особливо тому, що куренівські монастирі є центральним місцем південних старообрядців» [21]. Настоятель Рогозької громади порівнював Куренівку з такими важливими для старообрядців місцями, як Стародубщина та Іргіз, котрі в той час уже втратили свою колишню велич, і такими діючими центрами, як Рогозьке кладовище і черемшанські монастирі. Ф. Гусяков висловлював своє захоплення: «Погляньте на цей величний храм, лише вчора освячений, погляньте на благоустрій цієї обителі! Повторюю, усе це виникло на тому місці, де тільки шість років тому назад була пустеля. Хто ж міг створити все це? Погодьтеся, що могло створитися це лише людиною глибокої віри і міцної енергії. І хто ця людина? Вона присутня серед нас. Це – шановна настоятельниця цієї обителі, ігуменя черниця Фаїна. Вклонімося перед її вірою, перед її енергією і скажімо їй: спаси Христос!» [22].

10 травня в новожіночому монастирі відбувся збір старообрядців, на якому обговорювалися питання стосовно внутрішніх справ єпархії, вибору кандидатів на Московський собор. Від духовенства делегатами були вибрані настоятель Гайсинської громади о. Стефан Гребінщиков, від Красноярської громади – о. Феодот Бирюков, від мирян – гайсинський купець Ф. Є. Белов і балтський купець Г. Л. Муравкін. У 1914 р. на з'їзді Одесько-Бессарабської єпархії було вирішено єпархіальні з'їзди проводити в Куренівському новожіночому монастирі [23].

Під час перебування в Куренівці архієпископ Мелетій оглянув ділянку лісу, яка була придбана монастирем на кошти А. І. Морозова, відтак він заїхав у храм чоловічого монастиря, де зустрів неокружницького балтського єпископа Мефодія (Соколова, 1821–?). Архієпископ висловив жаль з приводу роз'єднання, тоді як єпископ Мефодій поспішив назвати окружників єретиками, порівняв їх з аріанами. Під час зустрічі відбулася розмова щодо правил від 17 жовтня 1906 р. про реєстрацію релігійних громад органами державної влади. Архієпископ відзначив, що нічого поганого в цьому не вбачає, оскільки реєстрація – це єдиний засіб отримання громадою статусу юридичної особи, який дозволяє закріпити за нею церковне майно. За його словами, ці правила не становлять для християн ніякої загрози, оскільки не змінюють релігійних переконань старообрядців, тим більше, що влада ніколи не примушувала реєструвати громади. Єпископ Мефодій наполягав на протилежному, уважаючи, що закон порушує канони православної Церкви, оскільки священники ставляться не єпископами, а губернаторами. Він перервав розмову і велів Мелетію покинути обитель. Архієпископ вирушив в старожіночий монастир, який теж не хотів примиритися з архієпископією. Черниці монастиря звернули увагу на те, що повністю залежать від волі єпископа Мефодія.

Після Жовтневої революції монастирське життя в Куренівці занепадає. Насамперед припинилася підтримка купців-старообрядців з Москви та інших міст, потім радянська влада націоналізувала землю. Унаслідок переслідувань кількість ченців монастирів суттєво скоротилася. На 31 січня 1925 р. в Нікольському чоловічому монастирі мешкало 34 особи, в Успенському старожіночому монастирі – 52 особи, у Ніколо-Успенському новожіночому монастирі – 8 осіб [24].

15 вересня 1923 р. Подільський губернський ліквідаційний комітет затвердив рішення окрліквідкому про закриття монастирів у с. Куренівка з подальшою передачею їхнього майна під дитячі будинки і колонії. Про закриття куренівських монастирів 28 вересня 1923 р. повідомляв заступнику начальника Центрального адміністративного управління НКВС Л. Єгорову начальник секретного відділу ГПУ Іванов [25]. Ієромонах Сава Суржиков відправив телеграму на ім'я голови ВУЦВК з проханням дати розпорядження Чечельницькому райвиконкому припинити «продаж святині старообрядства всієї Росії», але 26 серпня 1924 р. на засіданні Малої Президії більшовицького уряду було ухвалено рішення відмовити в клопотанні ченцям куренівських старообрядських громад не виселяти їх з будівель монастиря. Голова ВУЦВК Г. Петровський визнав неправомірність вчинків службовців Чечельницького райвиконкому, але мови про покарання винних бути не могло, адже вони втілювали в життя стратегічну лінію більшовиків у галузі релігійної політики [26].

Чечельницький райвиконком намагався в максимально стислі терміни скоротити як кількість монастирів, їх будівель, так і кількість ченців і послушників, які там мешкали.

У 1928 р. після смерті ігумені Фаїни було закрито новожіночий монастир. На його місці розмістився колгосп. У 1932 р. сільські партійні та комсомольські активісти звели на колгоспне подвір'я ікони, стародруки й рукописи з усіх трьох монастирів. Усе це використовувалося в колгоспній їдальні як паливо, а ікони ще й для виготовлення кліток для свиней. У 1935 р. було розібрано храми чоловічого й новожіночого монастирів, а матеріал використали для будівництва колгоспного зерносховища. У молитовні старожіночого монастиря відкрили клуб. Деякі вцілілі будівлі чоловічого монастиря використовувалися під пташник. Були порушені могили ченців усіх трьох монастирів, а рештки покійної ігумені Фаїни викопали з могили, розкидали по всьому колгоспному дворі, на якому вони лежали доти, поки їх хтось не зібрав і не перепоховав [27].

Отже, Куренівське тримонастир'я на півдні Поділля було започаткованенаприкінці XVIIст. У 20-х роках XIX ст. на Близькому Сході Нікольський монастир брав участь у пошуках православного архієрея, котрий згоден був би перейти в старообрядство. Після заснування Білокриницької церковної ієрархії цей монастир стає одним з основних постачальників

кандидатів у єпископи, він успішно протистоїть діям влади у введенні в Куренівці єдиновірства. У 1860 р. Нікольський монастир стає офіційною резиденцією старообрядських єпископів Балтських, а після підписання Окружного послання – основним протиокружницьким центром Російської імперії.

Наприкінці XVIII ст. в Куренівці засновано Успенський старожіночий монастир, який притримувався протиокружницької позиції. У 1906 р. протиріччя навколо Окружного послання спричинили будівництво в селі третього окружницького Ніколо-Успенського новожіночого монастиря. Отже, на початку XX ст. тут діяло три старообрядські монастирі.

У 20-х роках XX ст. під тиском радянської влади монастирське життя в цьому населеному пункті занепало. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 26 серпня 1924 р. було прийнято рішення про виселення ченців куренівських монастирів з їхніх будівель. У 1935 р. більшовики остаточно ліквідували монастирі. Їхнє падіння стало основною причиною відтоку населення із с. Куренівка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Таранец С. Куреневскоетримонастырье: история русского старообрядческого центра в Украине (1675–1935 гг.) – К., 1999. – 160 с.
2. Таранец С. Куреневскоетримонастырье: история русского старообрядческого центра в Украине (1675–1935 гг.) – К., 1999. – С. 46.
3. К истории Куреневского старообрядческого монастыря и состоящего при нем женского скита // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1884. – № 29. – С. 628.
4. Старообрядческий мужской монастырь и женский скит в с. Куреневке Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1881. – № 48. – С. 49.
5. К истории Куреневского старообрядческого монастыря и состоящего при нем женского скита // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1884. – № 20–21. – С. 402.
6. Старообрядческий мужской монастырь и женский скит в с. Куреневке Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1881. – № 48. – С. 576.
7. Кам'янець-Подільський міський державний архів (Далі – КПМДА). Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 1509. – Арк. 6.
8. К истории Куреневского старообрядческого монастыря и состоящего при нем женского скита // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1884. – № 22. – С. 478.
9. Монастырев М. Исторический очерк австрийского священства после Амвросия. – Казань, 1877. – С. 131.
10. Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1896 и 1897 гг. – СПб., 1899. – С. 229.
11. Російський державний історичний архів (Далі – РДІА). Ф. 797. – Оп. 70. – Від. II. – Спр. 300. – Арк. 4.
12. Архів Музею історії та культури старообрядства України (Далі – АМІКС України). Спогади старообрядців та про старообрядців. Яцюк Л. В.
13. Источники по истории Куреневских старообрядческих монастырей XIX – первой половины XX вв. Сборник документов / Составитель С. В. Таранец. – К., 2006. – Т. 1. – С. 22.
14. АМІКС України. Синодик Куренівського Нікольського монастиря. – Ч. 1. – Арк. 32.
15. Там само. Спогади старообрядців та про старообрядців. Атаманенко М. М.
16. КПМДА. Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1166. – Арк. 7.
17. Там само. – Арк. 6.
18. Таранец С. Куреневскоетримонастырье: история русского старообрядческого центра в Украине (1675–1935 гг.) – К., 1999. – С. 75.
19. Куреневский старообрядческий монастырь // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1910. – № 14. – С. 372.
20. Куреневский женский монастырь // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1913. – № 4. – С. 339.
21. Куреневский женский монастырь // Слово Церкви. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1916. – № 24. – С. 526.
22. Там само. – С. 524.
23. Там само.
24. Съезд Одесско-Бессарабской епархии // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1914. – № 26. – С. 627.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). Ф. Р-5. – Оп. 1. – Спр. 2198. – Арк. 77, 189.
26. Там само. – Арк. 257.
27. Там само. – Арк. 217.

28. Таранец С. Куреневское тримонастырь: история русского старообрядческого центра в Украине (1675–1935 гг.) – К., 1999. – С. 82.

Taranets S. KURENIVKA TRYMONASTYR'YAAS ONE OF THE LEADING CENTERSOLD BELIEVERSIN RUSSIA

The article reviews the history of one of the leading All-Russian center staroobryadstva-Kurenivkatrymonastyr'ya. Defined chronological framework of his existence, described the basic landmarks of history and role in staroobryadskomiu world.

Keywords: Monastery, OldBelievers, OrthodoxChurch

Таранец С. КУРЕНЕВСКОЕ ТРИМОНАСТЫРЬЕ КАК ОДИН ИЗ ВЕДУЩИХ ЦЕНТРОВ СТАРООБРЯДЦЕВ В РОССИИ

В статье рассмотрена история одного из ведущих всероссийских центров старообрядчества – Куреневского тримонастырья. Определены хронологические рамки его существования, описаны основные вехи истории и роль в старообрядском мире

Ключевые слова: монастырь, старообрядцы, православная церковь

УДК [94 (477) «1945/1955» : 342]: 274/278

І.Ю. Данілова

ПРОТЕСТАНТСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ПОВОЄННОГО РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті розкрито становище протестантських релігійних організацій в Україні у повоєнний період, їх діяльність та взаємовідносини з органами державної влади. Аналізується мережа, структура та склад протестантських релігійних організацій. Охарактеризована нормативно-правова база регулювання питань культової релігійної діяльності.

Ключові слова: держава і церква, релігія, релігійні громади, протестантизм, адвентизм, баптизм, єговізм, п'ятидесятництво.

Легітимного законодавства про релігійні культу, прийнятого вищими законодавчими органами країни у повоєнний період, не існувало.

Державна політика щодо протестантських релігійних громад здійснювалась на двох рівнях – вищому і нижчому, під загальним контролем партійних органів і НКДБ. На вищому рівні виконувачем державних інтересів була Рада у справах релігійних культів (РСРК) при Раді Народних комісарів (з 1946 р. – Раді Міністрів СРСР). Вона стала посередником між урядом країни та релігійними громадами і організаціями. Рада спрямовувала свою політику на дискредитацію протестантських священнослужителів, нищення релігійних організацій, розпалювання протистояння всередині громад, локалізацію релігійного руху та концентрацію у руках влади повного контролю над діяльністю протестантських релігійних об'єднань. На нижчому рівні роботу контролюючих органів виконували служби обласних і районних виконкомів рад депутатів трудящих.

Органи НКДБ (НКДБ – до березня 1946 р., МДБ – до березня 1953 р., КДБ – з березня 1954 р.) тісно співпрацювали з апаратом уповноважених СРСР. Їх завданням було відстеження релігійного руху. Оперативна діяльність органів НКДБ велася спеціально створеними підрозділами. Вони спеціалізувалися на виробленні тактичного інструментарію і напрямів розкладання релігійних груп.

Спецоргани республіки активно залучалися до контролю й нагляду за процесами, що відбувалися в релігійній сфері. Так, на підставі аналізу інформаційного звіту уповноваженого РСРК при РНК СРСР по Українській РСР за травень–червень 1945 р., здійсненого за особистим дорученням секретаря ЦК КП(б)У та голови РНК УРСР М. Хрущова, народний комісар держбезпеки Української РСР Савченко надіслав до ЦК КП(б)У відповідні висновки щодо здійснення ряду заходів. Вони передбачали посилення роботи з обліку громад різних релігійних організацій й завершення їхньої реєстрації до кінця 1945 р.; облік релігійних громад і груп антирадянських сект, їхніх керівників та передачу матеріалів на них до органів НКДБ для